

DA LI KAPITALIZAM IMA ALTERNATIVU?

Pregledni naučni rad

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16311160>

Primljen: 06.03.2025.

Prihvaćen: 27.04.2025.

Edi Daruši

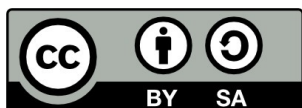
Zrenjaninska gimnazija, Zrenjanin, Srbija
edidarusi@gmail.com

U radu se ukazuje na to da su uzroci klimatskog haosa u koji smo dospeli kapitalistički imperativ akumulacije te višedecenijski zaokret ka ideologiji slobodnog tržišta. Dakle razmišljanje o uzroku klimatske krize upućuje na neoliberalni model kapitalizma, odnosno na model neograničene potrošnje i iscrpljivanja resursa životne sredine. Da bi se sprečilo produbljivanje klimatske katastrofe neophodan je alternativni ekonomski plan na nacionalnom i globalnom nivou, koordinisana akcija velikih sila, odnosno državni intervencionizam kao alternativa deregulisanom tržištu neoliberalnog kapitalizma. Ovim alternativnim ekonomskim modelom bio bi pokrenut transfer finansiranja i tehnologija u dosad neviđenom obimu. Naučno-tehnološki progres u službi održivog razvoja i promena tehno-ekonomske paradigme koja menja vrednosne sisteme u svim sferama ekonomije, države i društva. Ovaj evolutivni proces ekonomista Jozef Šumpeter (Joseph Schumpeter) nazvao je kreativna destrukcija u kojoj stare vrednosti, znanje i kapital bivaju uništeni a samo ona znanja koja se povežu sa inovacijama uspeće da prežive i povećaju svoju vrednost. Preduzetništvo, nova tehnologija i jaka država. To su ključni pojmovi za novi održiv rast.

Međutim zahtev za štedljivim korišćenjem resursa i recikliranjem i dalje leži u maksimizaciji iskorišćenosti što predstavlja još jedno svedočanstvo sposobnosti kapitalizma da preuzme ideologije koje mu se naizgled protive. Otuda je neophodan "rad mišljenja" koje će uspostaviti novu politiku i globalnu strategiju i usmeriti globalno čovečanstvo ka novim alternativama hegemonističkom kapitalizmu.

Ključne riječi: kapitalizam, neoliberalizam, klimatske promene, tehno-ekonomska paradigma, ideologija, alternative

„Planeta nije naš zarobljenik, pacijent, mašina, pa ni naš monstrum. Ona je naš svet i rešenje za globalno zagrevanje nije u promeni tog sveta već menjanju nas samih.“
Naomi Klajn¹

¹ Naomi Klajn, „Pet ključnih pitanja za levicu“, Pešcanik.net, <https://pescanik.net/pet-kljucnih-lekcija-za-levicu/>, pristupljeno 3. 1. 2024.

Uvod

Početak XX veka Herbert Dž. Vels, u svom predavanju na Kraljevskom institutu u Londonu (Kings College London), proročki je predvideo katastrofe globalnih razmera: „Nemoguće je dokazati da izvesne stvari neće u potpunosti uništiti ljudsku rasu i okončati njenu priču, da noć neće brzo pasti i sve naše snove i napore učiniti uzaludnim... nešto iz svemira, neka zaraza ili neko veliko oboljenje atmosfere...ili razorno ludilo u ljudskom umu.“²

„...Veliko oboljenje atmosfere...“, odnosno klimatske promene nadvile su se nad čovečanstvom kao primarni globalni izazov u XXI veku. Klimatski poremećaji planetarnog obima nisu pretnja koja nam dolazi iz budućnosti, već životna stvarnost: „...i to ne samo nekolicini baksuznih žarišta nego na svim kontinentima“, primećuje Naomi Klajn (Naomi Klein)³. A Bic Makilen tvrdi da je globalno zagrevanje rat ali: „...to je svetski rat protiv svih nas.“⁴

Globalne klimatske promene odvijaju se mnogo brže nego što je to projektovano klimatološkim modelima. Pre manje od jedne decenije, u januaru 2017, časopis *Bilten atomskih fizičara* (Bulletin of the Atomic Science) pomerio je kazaljke *Sata sudnjeg dana* (*Doomsday clock*) na dva i po minuta do ponoći, upozoravajući na stepen opasnosti nezabeležen u poslednjih trideset godina. Kako navodi Rejčel Bronson (Rachel Bronson), izvršna direktorka *Biltena atomskih fizičara*, dve su glavne pretnje opstanka ljudske vrste koje su naučnike navele na pomeranje kazaljki sata: pretnja nuklearnim oružjem i nekontrolisane klimatske promene. Pored toga, u časopisu se osuđuju svetski lideri koji: „...ne deluju dovoljno brzo i u obimu potrebnom da se građani zaštite od moguće katastrofe...“⁵, dovodeći u opasnost sva ljudska bića na planeti Zemlji, jer svetski lideri zapravo ne obavljaju svoju dužnost – a to

je obezbeđivanje i očuvanje vitalnosti ljudske zajednice. Međutim, događaji koji su i nakon ove opomene usledili, daju povoda naučnicima da kazaljke pomere još bliže času *Sudnjeg dana*, jer smo svakodnevno suočeni sa obiljem novih dokaza koji svedoče u prilog tome koliko je globalna klimatska kriza ozbiljna.⁶

Prema izveštajima *Svetske meteorološke agencije Ujedinjenih nacija*, ukoliko nastavimo ovim putem, neminovno ćemo povećati globalnu temperaturu za 3 do 5 stepeni Celzijusovih, što će dovesti u pitanje temelje samog sveta koji poznajemo. Odnosno, ukoliko čovečanstvo nastavi ovom brzinom da zagađuje životnu sredinu, suočiće se sa posledicama protivrečnim za očuvanje globalne zajednice. Kao što je to i naglasio Stiven Hoking (Stephen Hawking), naši resursi troše se alarmantnom brzinom, a našoj planeti podarili smo užasan poklon klimatskih promena: „...temperature rastu, polarne kape se smanjuju, šume krče, a životinjske vrste desetkuju.“⁷ Čovečanstvo nagriza zdravlje ekosistema, osnove ekonomije, zdravlja održanja i kvaliteta života širom planete. Razarajući uragani, suše, poplave, uopšte, globalno zagrevanje dovoljno ukazuju, prema Slavoj Žižeku: „...da svedočimo nečemu za šta je jedini odgovarajući termin ‘kraj prirode’“.⁸ Stoga Greta Tunberg (Greta Thunberg) i zahteva hitnu akciju: „Želim da reagujete kao da kuća gori, zato što stvarno gori.“

Izveštaji *Međuvladinog panela o klimatskim promenama*⁹ stalno zahtevaju da se fosilna goriva zamene alternativnim izvorima energije da bi izbegli najgore i za nekoliko decenija ostvarili održivu ekonomiju, odnosno, do kraja ove decenije na globalnom nivou implementirali *Principe održivog razvoja*. „Ako to ne uradimo“, piše Noam Čomski (Noam Chomsky), „zakoračićemo preko granice posle koje više nema povratka, dok će posledice prvo i najteže

2 Navedeno prema: Nik Bostrom i Milan M. Ćirković, *Rizici globalnih katastrofa* (Smederevo: Heliks, 2011), 5.

3 Naomi Klajn, *Svet u plamenu* (Beograd: FMK, 2022), 14.

4 Andreas Malm, *Korona, klima, kapitalizam*, (Beograd: FMK, 2022), 14.

5 Glas Amerike, „Sat sudnjeg dana pomenen ka ponoći“, 26. januar 2017, <https://www.glasamerike.net/a/sat-sudnjeg-dana-pomenen-ka-ponoci/3694264.html>, pristupljeno 10. 11. 2024.

6 S. Dž. Berd, „Kako tumačiti sat koji otkucava vreme do ‘sudnjeg dana’“, BBC News na srpskom, <https://www.bbc.com/serbian/cyr/svet-63152349>, pristupljeno 23. 12. 2024.

7 Stiven Hoking, „Hokingova poslednja upozorenja čovečanstvu“, RTV, https://www.rtv.rs/sr_lat/zivot/nauka-i-tehnologija/hokingova-poslednja-upozorenja-covecanstvu_901204.html, pristupljeno 12. 12. 2024.

8 Slavoj Žižek, *Kao lopov u sred bela dana* (Beograd: Laguna, 2019), 51.

9 Međuvladin panel o klimatskim promenama nastao je 1988. na zahtev Ujedinjenih nacija, Svetske meteorološke organizacije i programa za okolinu Ujedinjenih nacija da bi procenio rizike od klimatskih promena uzrokovanih ljudskom aktivnošću.

pogoditi najranjivije ljude, one koji su najmanje odgovorni za krizu... Mnoge zajednice bi mogle dočekati da im životna sredina postane nemoguća za život.”¹⁰

U prilog ove tvrdnje Noama Čomskog treba istaći da je Svetska zdravstvena organizacija još 2015. godine izračunala da nekoliko decenija unazad blizu 150.000 ljudi godišnje umire od posledica klimatskih promena, a da je 22 miliona izmešteno iz svojih domova usled ekstremnih vremenskih nepogoda i porasta nivoa mora.¹¹ Najranjiviji narodi u Africi i Bangladešu nisu ni u mogućnosti da se prilagode posledicama klimatskih promena. Ekološka nepravda, prema Marvu Voterstonu (Marv Waterstone), najviše pogađa siromašne ljude koji, iako su najmanje doprineli klimatskom haosu, zbog njega najviše ispaštaju: „Planeta je u nekom smislu angažovana ili smo mi angažovani zbog našeg društveno ekonomskog sistema, angažovani smo na nekoj vrsti genocida širom planete.”¹²

Treba ovde istaći i da je globalna zdravstvena kriza izazvana virusom SARS-CoV-2 posledica klimatskih promena. Kao glavni stresor u životu slepih miševa, nosilaca korona virusa, klimatske promene podstiču i druga zoonotska prelivanja: „Kovid-19 globalno je oboljenje koje odgovara globalnom zagrevanju... kada ova bolest prođe Zemlja će nam poslati u susret još mnogo drugih pošasti”¹³, upozorava Andreas Malm (Andreas Malm) i dodaje da je nivo interakcije između kapitalističke ekonomije i praktično svih potencijalnih zaraznih rezervoara vrsta u naglom porastu. Sa njim se slaže i Marv Voterston koji, pored drugih posledica klimatskih promena, navodi: „...i vektorske zarazne bolesti kako vrste migriraju u nove zone.”¹⁴ U ovom kontekstu treba se podsetiti i reči Roze Luksemburg (Roža Luksemburg) koja je uzrok smrti radnika videla u nehumanim uslovima kapitalističkog društva: „Ako pogledaju kroz svoj mikroskop doktori će moći da uđu u trag fatalnoj infekciji u utrobi žrtve trovanja; ali

pravi bacil koji je prouzrokovao smrt ljudi u utočištima zove se kapitalističko društvo.”

I globalni ekosistem od kojeg zavisi kako opstanak ljudske civilizacije, tako i ostalih biljnih i životinjskih vrsta na planeti Zemlji, usled klimatskih promena uzrokovanih privrednim razvojem zavisnim od eksploatacije fosilnih goriva, pogoršava se eksponencijalno. Čovek svojom delatnošću uništava prirodne resurse, menja klimu, pustoši biodiverzitet, dovodeći mnoge vrste do istrebljenja. Dakle, nad našim globalnim selom kao posledica klimatskih promena nadvija se i pretnja po biološku raznolikost. Tokom geološke prošlosti desilo se pet velikih istrebljenja biljaka i životinja. Čovečanstvo danas izaziva šesto: „Mi uništavamo knjigu života pre nego što smo je pročitali... Očuvanje bogatstva naše biosfere ima vrednost po sebi, veću i važniju od onoga što znači nama ljudima.”¹⁵ Prvi put u istoriji planete Zemlje jedna vrsta drži njen opstanak u svojim rukama i može da ugrozi kako svoj, tako i opstanak neizmernog životnog potencijala.

Akumulirajte, akumulirajte!

Naime, kada se kapitalizam susretne sa prirodom on ne napravi korak unazad kako bi se divio njenoj lepoti zato što, zapravo, prezire vakuum divlje prirode: „Kapital može da se poistoveti sa divljinom tako što će se zakačiti za nju, da bi je naterao da daje proizvode koji imaju razmensku vrednost”¹⁶. Najznačajniji filozof plantaže Džon Lok (John Locke) prezir i odnos kapitalizma prema „divljem pašnjaku prirode“, odnosno originalnom stanju sveta, izrazio je sledećim rečima: „Zemlja koja je potpuno prepuštena prirodi, koja se ne unapređuje radi ispaše, obrađivanja i rasada naziva se 'pustinja', što odista i jeste; i videćemo da je korist od nje gotovo nikakva.” Dakle, zaključuje Andreas Malm, prema ranim kapitalistima: „Divlja priroda je bezvredni otpad – grozota u očima kapitalista, jer pred-

10 Noam Čomski, „Pre nego što bude prekasno“, Peščanik.net, <https://pescanik.net/pre-nego-sto-bude-prekasno/>, pristupljeno 1. 10. 2024.

11 Klima 101, „Zdravstveni benefiti borbe protiv klimatskih promena mogli bi da sačuvaju milione života“, <https://klima101.rs/zdravlje-klimatske-promene-pariski-sporazum/>, pristupljeno 11. 11. 2024.

12 Noam Čomski i Marv Voterston, *Posledice kapitalizma* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2022), 173.

13 Malm, Nav. delo, 66.

14 Čomski i Voterston, Nav. delo, 172.

15 Bostrom i Ćirković, Nav. delo, 7.

16 Malm, Nav. delo, 63.

stavlja polje resursa koje još uvek nije podvrgnuto zakonu vrednosti.“¹⁷

„Akumulirajte, akumulirajte! U tome su sav Mojsije i proroci...Akumulacija radi akumulacije. Proizvodnja radi proizvodnje!“¹⁸

Podsećajući nas na Marksovu (Karl Marx) ideju prvobitne akumulacije kapitala, Andreas Malm ističe poznatu činjenicu da kapital rastom samo širi svoj protok. Naime što je veći broj biofizičkih resursa koji mogu da se pretvore u proizvode i prodaju, to je veći profit, a sa većim profitom i više resursa može da se pribavi i tako ukrug. Otuda Hana Arent (Hannah Arendt) u svojoj knjizi *Izvori totalitarizma*¹⁹ ispravlja Marksove uvide tvrdnjom da je prvobitna akumulacija kapitala ciklična pojava, naime, kapital kad god naiđe na nov životni prostor, transformiše ga u resurs. U svojoj knjizi *Dijalektika prosvetiteljstva* autori Maks Horkhajmer (Max Horkheimer) i Teodor Adorno (Theodor Adorno) ističu da je prosvetiteljstvo, koje shvatamo u najširem smislu kao napredujuće mišljenje, oduvek sledilo cilj oslobađanja ljudi od straha i postavljanja za gospodare. Ali, do kraja prosvetljeni: „...svijet sija u znamenju trijumfalnog zla... Ljudi plaćaju povećanje svoje moći otuđenjem od onoga što je u njihovoj moći. Prosvetiteljstvo se spram stvari odnosi kao diktator spram ljudi. Poznaj ih samo manipuliranjem...“²⁰. Otuda Horkhajmer dalje i ukazuje na to da se čovek odnosi prema prirodi kao prema pukom oruđu. Priroda je predmet neograničenog totalnog izrabljivanja jer se bezgranični imperijalizam nikada ne zadovoljava. Vladavina ljudi planetom Zemljom nema nikakve paralele sa prethodnim epohama istorije prirode u kojima su druge životinje predstavljale najviše oblike života. Njihovi apetiti bili su ograničeni potrebama za preživljavanjem. Međutim, Horkhajmer ne smatra da je ljudskoj rasi urođena pohlepa, već da je ona nastala unutar vrednosti kapitalističkog društva. On tako i piše: „Čovjekova pohlepa da proširi svoju moć na dvije beskrajnosti mikrokosmos i svemir, ne dolazi neposredno iz njegove vlastite prirode, nego iz strukture društva... totalitarni

napad ljudske rase na sve ono što isključuje iz sebe same proizlazi prije iz međuljudskih odnosa nego iz prirodjenih ljudskih kvaliteta.“ Paradoksalno, eksponencijalnim rastom naših sloboda i moći: „...tj. naše rastuće moći da transformišemo prirodu oko sebe, čak do tačke destabilizovanja osnovnih geoloških temelja života.“²¹ ograničavamo naše slobode, što postaje vidljivo usled posledica globalnog zagrevanja.

Skepticizam u službi moći

U simboličkom poretку koji strukturiše kapitalističko društvo čovek je željan moći i uvek je želi još više, kako o tome i svedoči Proročica:

„What do all men with power want?

More power.“

The Oracle (The Matrix Reloaded)

Upravo zarad očuvanja moći bogate vladajuće manjine, svekolikim diskursom danas dominira odbrana stava da klimatske promene ne postoje, odnosno da su levičarska izmišljotina. Ugljenični lobi i sa njim povezani industrijski lobi sve vreme nastoje da onemoguće mere za smanjenje globalnog zagađenja prouzrokovanog emisijama štetnih gasova sa efektom staklene bašte. Poricanjem klimatologije ili preusmeravanjem na modele „zelenog kapitalizma“, neoliberalni kapitalizam odupire se svakom preduzimanju radikalnih akcija povodom klimatskih promena. Tako ovi skeptici po pitanju katastrofičnih posledica antropogenih klimatskih promena naglašavaju: „I dok je istina da bi porast globalne srednje temperature od 4 stepena Celzijusovih verovatno predstavljao opasnu klimatsku promenu po većini parametara, ipak ne bi morao biti katastrofičan u smislu pretnje izumiranja. Dokazi ukazuju da će izazovi s kojima će se suočiti naši potomci, biti teški, ali izdrživi.“ i „U smislu globalne klime, potencijalne katastrofe i navodne tačke preokretanja ostaju na izvestan način mitski apekt: oni su deo korisnog načina razmišljanja o potencijalnim brzim iznenađenjima u sistemu koji ne razumemo u potpunosti, ali nam je teško da shvatimo kako da ugra-

17 Ibid.

18 Karl Marks, *Kapital*, u Karl Marks Fridrih Engels *Dela*, 21. tom (Beograd: Prosveta, 1978), 524.

19 Hana Arent, *Izvori totalitarizma* (Beograd: Fond za otvoreno društvo, 1998).

20 Max Horkheimer i Theodor Adorno, *Dijalektika prosvetiteljstva* (Sarajevo: Logos, 1989), 23.

21 Žižek, *Kao lopov u sred bela dana*, 53.

dimo te sumnje u naše strategije.”²²

I drugi skeptici poriču katastrofične posledice nastale usled antropogenih klimatskih promena, a poricanje je najpredvidljiviji od svih ljudskih odgovora, reči su Arhitekta programa Matriks:

„Denial is the most predictable of all human responses.”

The Architect (The Matrix Reloaded)

Otuda i ne treba da iznenađuje, smatra Entoni Gidens, da ima ljudi koji klimatske promene dovode u pitanje i odbacuju tezu da je proces globalnog zagrevanja posledica ljudskih aktivnosti. Dovodeći u pitanje široki naučni konsenzus, ovi skeptici zastupaju stav da je: „...savremeno zagrevanje umereno i da nije posledica ljudskih aktivnosti... oni smatraju da aktuelni rast temperature nije ništa novo. Klima u svetu uvek je u stanju stalnog menjanja.”²³ Ideja je naprosto posejati sumnju u postojanje klimatskih promena i u široki naučni konsenzus oko uzroka klimatskih promena, odnosno uzročnih mehanizama koji su rezultat ljudskog delovanja.²⁴ Naime, da se klima menja usled promena u orbiti, a ne zbog dejstva čoveka, tvrde oni skeptici koji se pozivaju i na naučnika Milutina Milankovića. Promene u orbiti i njihovu povezanost sa klimatskim ciklusima on je prvi i opisao i po njemu su dobile naziv „Milankovićevi ciklusi”. Međutim, prema „Milankovićevim ciklusima” planeta Zemlja bi trenutno trebala da bude u procesu hlađenja, a ne zagrevanja. I, drugo, oni predstavljaju dugotrajne procese od desetinu hiljada godina, a ne procese naglih klimatskih promena kakvih smo svedoci od sedamdesetih godina prošlog veka naovamo, odnosno od ponovne dominacije slobodnotržišnog kapitalizma.²⁵

„Preklinjam vas, molim vas nemojte nas izneveriti u ovome.”

Greta Tunberg, obraćanje Evropskom parlamentu 2019.

I pored vapaja Grete Tunberg, svetski lideri i dalje ostaju pri status quo kada su u pitanju akcije u korist rešavanja problema vezanih za globalne klimatske promene. Krajem 2015. godine svetski lideri sastali su se u Parizu na skupu posvećenom problemima nekontrolisanih klimatskih promena. Nakon što je sporazum u Parizu odobren, francuski ministar spoljnih poslova Loran Fabijus pobedonosno je izjavio: „To je mali korak koji može da učini velike stvari.” i da je to: „...pravno obavezujući dokument...”²⁶, kojem na putu implementacije stoje mnoge prepreke, između ostalih i to da će sporazum biti pravno obavezujući, odnosno da će steći pravnu snagu tek nakon ratifikacije od strane vlada zemalja svih učesnica.

Međutim, u jednom članku iz časopisa *Tajms*, u kome se hvalje napore i postignuća samita u Parizu, autor tog članka primećuje da sistem ustanovljen na konferenciji: „...u velikoj meri zavisi od stavova budućih svetskih lidera koji će sprovoditi usvojene politike. U SAD potencijalni republikanski kandidati za predsedničke izbore 2016. javno osporavaju naučna otkrića o klimatskim promenama.” Da li je Noam Čomski onda opet u pravu kada tvrdi: „Postojala je ideja da zajedno možemo pobediti krizu. Taj osećaj je izgubljen. Sada nam se čini da smo u bezizlazu.”²⁷

Razlozi za ovakav stav američkih konzervativnih političara su potpuno jasni, tvrdi Andreas Malm, jer je uvek reč o korporativnim i sa njima povezanim političkim interesima vladajuće manjine: „...ugljen-dioksid je izduvni gas koji predstavlja materijalnu podlogu proizvodnje viška vrednosti – fosilnog goriva – a samim tim i koeficijent moći. Kada se radi o kontinuiranom ispuštanju ugljen-dioksida u atmosferu u to su upleteni mnogi interesi.”²⁸ Mnogobrojni autori takođe ukazuju da je negiranje klimatskog haosa zapravo odbrana tržišnog fundamentalizma i neoliberalnog ideološkog projekta, čijim je uticajem na širinu

22 Bostrom i Ćirković, Nav. delo, 270.

23 Entoni Gidens, *Klimatske promene i politika* (Beograd: Clio, 2010), 33.

24 Čomski i Voterston, Nav. delo, 193.

25 Klima 101, „Da li se klima menjala i ranije i koji su razlozi za to?”, 3. 7. 2019, <https://klima101.rs/da-li-se-klima-menjalai-ranije-milutin-milankovic/>, pristupljeno 23. 12. 2024.

26 B92, „Istorijski sporazum: Kraj ere fosilnih goriva”, 12. 12. 2015, https://www.b92.net/o/info/vesti/index?nav_id=1073859, pristupljeno 10. 11. 2024.

27 Noam Čomski, „Intervju“, Peščanik.rs, <https://pescanik.net/author/noam-comski/>, pristupljeno 5. 11. 2024.

28 Malm, Nav. delo, 28.

istorijskih događaja: „...stihijski evolucionni proces ustupio mesto projektovanoj evoluciji.”²⁹ Krajem osamdesetih godina prošlog veka, ova ekstremna antiregulatorna verzija kapitalizma počela je da dominira globalnom ekonomijom usmeravajući nas ka globalnom klimatskom uništenju. Kako to ilustrativno pokazuje Naomi Klajn: „Tokom tog perioda proširili smo puteve sa dve trake na autoputeve koji bljuju ugljen-dioksid do superautoputeva sa šest traka.”³⁰ Klimatske promene zapravo predstavljaju bure baruta postavljeno pod ideološkom građevinom savremenog kapitalizma. Ekonomski sistem koji je dominantan poslednjih četrdeset godina naročito je destruktivan, rezultirajući ogromnom štetom po prirodnu sredinu. Kao što Čomski ističe: „Ošteti je većinu stanovništva, rezultirao ogromnim rastom nejednakosti i štetu po demokratiju i prirodnu sredinu.”³¹ Naime, kada se kapital zakači za prirodu, on ne može a da je ne iznuri, a uz agresivno rezanje troškova proizvodnje i trke za što većim profitom dolazimo do: „...tačke kada će se određeni segmenti radne snage i prirode uništiti.”³²

Homo economicus

Čomski na ilustrativan način ukazuje na razorne posledice neoliberalnih dogmi ukazujući na razliku između fizičara i ekonomista: „Fizičari ne kažu hajde da ispitamo nešto što bi moglo da uništi svet, jer će biti zanimljivo videti šta će da se desi. Ekonomisti to rade.”³³ i zaključuje da je bogaćenje jedini imperativ neoklasične ekonomske teorije. Iz tog razloga treba ovde podsetiti na osamnaestovekovne ekonomske mislioce poput Adama Smita, utemeljivača neoklasične ekonomske teorije, koji u svom magnum opusu *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva na-*

*roda*³⁴ tvrdi da se ekonomski akteri, homo economicus, na slobodnom tržištu međusobno usklađuju i, s obzirom na to, treba racionalnim pojedincima prepustiti da, bez uplitanja države, sami odluče šta će raditi jer je to najbolji način upravljanja tržišnom privredom. Međutim, kako je to primetio Herbert Sajmon (Herbert Simon): „Svet je isuviše složen da bi ga naša ograničena inteligencija mogla spoznati.”³⁵ Odnosno, mi uvek svoje mišljenje artikuliramo prema dominantnom simboličkom poretku realnosti.

Neoliberalnom mantrom o racionalnim tržišnim akterima i Orvel bi bio zadivljen, tvrdi Čomski. Naime, živimo u fikciji da je tržište divno jer nam govore da se sastoji od informisanih potrošača koji donose racionalne odluke: „Ali samo upalite televizor i pogledajte reklame: nastoje li one da obaveste potrošače koji će onda donositi racionalne odluke? Ili ga samo zavode?” pita se Čomski.³⁶ Sama kupovina je, tvrdi Žan Bodrijar (Jean Baudrillard) u svojoj knjizi *Potrošačko društvo*³⁷, mehanizam socijalne diferencijacije. Tako se sam proces potrošnje može posmatrati kao: „...proces klasifikacije i društvene diferencijacije u kom su znakovi/predmeti uređeni ne samo kao kodifikovane razlike u značenju već kao statusne vrednosti u hijerarhiji”³⁸. Čak je i konzumacija divljih vrsta životinja otvoreno pokazivanje statusa pred drugima: „Najbogatiji žele najdragoceniju robu. Konzumiranje divljih vrsta u prehrambene svrhe... postao je... simbol elitnog statusa.”³⁹ A slika koju imamo o sebi u postmodernoj hiperrealnosti zamagluje uvid o tome ko smo zapravo. Jer kako Timon Atinjanin lucidno svedoči:

„Slika je dobro došla
Slika je skoro stvarni čovek
Pošto nepoštenje i priroda čoveka

29 Дж. Куиггин, *Зомби Экономика* (Москва, 2016).

30 Naomi Klajn, „Hilari Klinton i klimatske promene“, Peščanik.net, <https://pescanik.net/hilari-klinton-i-klimatske-promene/>, pristupljeno 13. 10. 2024.

31 Čomski, „Pre nego što bude prekasno“.

32 Malm, Nav. delo, 90.

33 Čomski, „Pre nego što bude prekasno“.

34 Adam Smit, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda* (Beograd: Kultura, 1970).

35 Ha Džun Čang, *23 stvari koje vam ne kažu o kapitalizmu* (Beograd: Mali vrt, 2013), 326.

36 Čomski, „Intervju“.

37 Žan Bodrijar, *Potrošačko društvo* (Beograd: Darma, 2023).

38 Ibid., 63.

39 Malm, Nav. delo, 53.

Posluju jedno s drugim, on je često
Pod maskom; a ovi crteži su ono
Što kažu, Vaše delo mi se sviđa.”

Šekspir, Timon Atinjanin I čin, scena I

Odnosno, kako je centralnu misao postmodernog filozofskog narativa Žan Bodrijar i opisao: „Novi svetski poredak biće u isti mah konsenzualan i televizičan.”⁴⁰ Prema Bodrijarovim uvidima iz osamdesetih godina prošlog veka, postindustrijsko društvo u kojem danas živimo postalo je *simulacrum*, odnosno celokupna stvarnost u ovoj fazi kapitalističkog razvoja je hiperrealna te se teško može razlikovati šta je stvarno, a šta je privid. Prava poruka, videli smo, koju masovni mediji prenose jeste ograničavajući obrazac koji se, prema Bodrijaru, dekodira i konzumira u dubini nesvesnog. Sadržaj medija je: „...jedna određena vizija sveta...”⁴¹ Mediji nam, nakon rasparčavanja realnog, nameću čitav jedan sistem tumačenja sveta prenoseći naredbodavnu poruku: „...poruku o potrošnji... pogrešnog tumačenja sveta... informacije kao robe, veličanje sadržaja kao znaka.”⁴² U ovoj fazi, kako je to Marks lucidno najavio, *priroda se pretvara u dim*. Kada jednom saznamo pravila konstrukcije prirode, zahvaljujući naučnim probojima u biogenetici: „...prirodni organizmi se transformišu u objekte podložne manipulaciji. Priroda ljudske i neljudska, prema tome je desupstancijalizovana, lišena svoje neprobojne gustine, onoga što je Hajdeger zvao 'zemlja'.”⁴³

Razobručeni kapitalizam

Naravno da je stvarnost klimatskog haosa u koji smo dospeli itekako realna i vidljiva, kao i njegovi uzroci: korporativni interesi te višedecenijski zaokret ka ideologiji slobodnog tržišta koji ustaje protiv zakonskog regulisanja delovanja korporacija. Svakako da razmišljanje o uzroku klimatske krize upućuje na neoliberalni model kapitalizma, odnosno na ekonomski model neograničene potroš-

nje, kao što piše Bodrijar i iscrpljivanja resursa životne sredine i njegov, na ideologiji tržišnog fundamentalizma zasnovan, zahtev za antiregulatornom ulogom države, o čemu svedoči i Naomi Klajn i: „...o klimatskoj krizi razmišljali smo iz pogrešnog ugla jer problem nije ugljenik već kapitalizam, njegova ekstremna antiregulatorna verzija koja je zgrabila globalnu ekonomiju i usmerila nas ka uništenju.”⁴⁴ Negiranjem klimatskih promena neoliberalni kapitalistički sistem dokazuje da ne razmišlja entitetski, uvek je reč o grupi vlasnika krupnog kapitala, isključivo motivisanog ostvarenjem ličnog profita.⁴⁵ Odnosno, kako piše Noam Čomski: „Zašto da se organizujemo za pravičnu budućnost za sve kad možemo upropastiti planetu da bismo pomogli bogatim korporacijama da budu još bogatije.”⁴⁶

Kritikujući kapitalizam slobodnog tržišta, Ha Džun Čang smatra da treba da prekinemo ljubavnu vezu sa razobručenim kapitalizmom: „...koji je čovečanstvu doneo toliko malo dobra i da umesto njega uvedemo neku vrstu koja je bolje regulisana.”⁴⁷

Da bi se sprečio rast globalne temperature veći od 1,5°C, neophodno je temeljno, nepogrešivo planiranje. Dalje zagrevanje planete neće prestati spontanom prekidima u potražnji usluga i dobara, niti će „racionalni” pojedinci odjednom svojevoljno prekinuti sa svojim potrošačkim navikama. Jednostavna rešenja za probleme klimatskih promena, poput uspostavljanja poreza na ugljen-dioksid i uspostavljanja tržišta emisija gasova sa efektom staklene bašte pokazala su se nemoćnim u suočavanju sa problemom klimatskih promena. Tržišta *Sistema za trgovinu emisijama gasova sa efektom staklene bašte* sama od sebe ne mogu da pronađu *zeleni pravac*.

Neophodan je ekonomski plan na nacionalnom i globalnom nivou, koordinisana akcija velikih sila, dalekovidost misije Apolo 11, moralna odgovornost prema nero-

40 Žan Bodrijar, „Rat u zalivu se nije dogodio“, u *Evropski diskurs rata: Zbornik radova*, br. 1–2 (Beograd: Beogradski krug, 1995), 468.

41 Bodrijar, *Potrošačko društvo*, 150.

42 Ibid., 150.

43 Žižek, *Kao lopov u sred bela dana*, 54.

44 Naomi Klajn, „Na putanji sudara“, *Biznis & Finansije*, <https://bif.rs/2014/10/naomi-klajn-na-putanji-sudara/>, pristupljeno 11. 12. 2024.

45 Ibid.

46 Čomski, „Pre nego što bude prekasno“.

47 Čang, *Nav. delo*, 326.

đenim budućim generacijama, jer:

„Uskoro će doći vreme kad će moje unuče čeznuti za zovom gnjurca, mesom lososa, šumom iglica omorika ili kliktajem orla. Ono se neće sprijateljiti ni s jednim od ovih bića, a kad ga srca zaboli od čežnje – proklet će me. Jesam li učinio sve kako bih učinio zrak svežim? Jesam li se dovoljno brinuo o vodi? Jesam li pustio orla da se slobodno vine u visinu? Jesam li učinio sve za ljubav svog unučeta?”

Poglavica Dan George, Salish

Državni intervencionizam kao alternativa neoliberalnom kapitalizmu

Prema rečima aktivistkinje Anhelike Navaro Ljanos, potreban nam je plan koji mora: „...pokrenuti transfer finansiranja i tehnologije u dosad neviđenom obimu. Tehnologija mora da odgovori na zahteve stvarnosti u svim zemljama kako bismo obezbedili smanjenje štetnih emisija gasova i istovremeno podigli kvalitet života ljudi.” I prema nobelovcu Džozefu Stiglicu (Joseph E. Stiglitz), neophodno je upravljanje tehnološkim inovacijama u službi održivog razvoja: „Inovacije na svim nivoima su od suštinskog značaja kada se razmatra prelazak na održivije forme proizvodnje, smanjenje potrošnje energije i kvalitetno upravljanje. Upravljanje podrazumeva institucionalizaciju kao i preduzimanje mera kako bi naučno tehnološki progres bio u službi održivog razvoja.”⁴⁸ Sa ovim se slaže i predsedavajući *Međuvladinog panela za klimatske promene* Husung Li (Hoesung Lee) koji ističe u *Šestom izveštaju*: „...mi imamo alate, imamo tehnologiju i imamo znanje da rešimo naše klimatske promene.”⁴⁹

Duboko zabrinut nad sve većim nejednakostima u društvu, Klaus Švab (Klaus Schwab), osnivač i direktor Svetskog ekonomskog foruma u Davosu, smatra da *Četvrta industrijska revolucija* u jednakoj meri stvara i ogromne koristi i ogromne izazove poput rastućeg jaza: „...u bogatstvu između onih koji žive od rezultata sopstvenog rada i onih koji poseduju kapital.”⁵⁰ Da bi se onemogućila koncentracija

vrednosti i moći u rukama ograničenog broja ljudi, neophodno je obezbediti otvorenost za kolektivne tehnološke inovacije. Upravo zahvaljujući tehnološkim prodorima, fundamentalne promene desiće se u ekonomskim, političkim i društvenim sistemima, smatra Švab. Sa ovim uvidima donekle se slaže i Erik Rejnert koji tvrdi da su: „...inovacije i novo znanje suštinske pokretačke sile u istoriji ekonomskog razvoja.”⁵¹ Rejnert takođe naglašava da promena tehnno-ekonomske paradigme menja vrednosne sisteme u svim sferama ekonomije, države i društva. Ovaj evolutivni proces ekonomista Jozef Šumpeter (Joseph Schumpeter) nazvao je kreativna destrukcija u kojoj stare vrednosti, znanje i kapital bivaju uništeni a samo ona znanja koja se povežu sa inovacijama uspeće da prežive i povećaju svoju vrednost.⁵² U tom smislu Rejnert i piše: „Preduzetništvo, nova tehnologija i jaka država. To su ključni pojmovi za novi održiv rast.”⁵³

Međutim, ono što Rejnert ističe nasuprot tehnološkom optimizmu Klause Švaba i drugih jeste to da su inovacije i tehnološki razvoj, iako bi trebalo da budu dostupni svim zemljama, neravnomerno raspodeljeni među državama u svetu. Globalnu ekonomiju Rejnert posmatra kao neku vrstu piramide hijerarhije znanja u kojoj oni koji stalno inoviraju ostaju na vrhu, dok su na dnu hijerarhije oni kojima je nametnuta neoliberalna ideologija, odnosno ideologija Adama Smita i Dejvida Rikarda (David Ricardo). Problemi upravljanja naučno-tehnološkim progresom u službi održivog razvoja su dakle mnogo dublji. Pozicije koju zauzimaju bogate zemlje, poput SAD, odražavaju finansijske i korporativne interese multinacionalnih korporacija i finansijskih institucija iz velikih razvijenih zemalja.

„Potrebna nam je država. To je ono po čemu se razlikujemo od anarhista.”

Lenjin

Naravno, kada je reč o politikama u vezi s klimatskim promenama, uloga države ne znači povratak na centralno upravljanje kao što apostrofira i Slavoj Žižek: „Kažem da je najveći problem da li nekako možemo da povratimo kon-

48 Džozef Stiglic, *Globalizacija i njene protivrečnosti: antiglobalizacija u Trampovoj eri* (Beograd: Mibabooks, 2014), 22.

49 Klima 101, „Novi izveštaj IPCC-a upozorava: Klimatske promene su pretnja našem blagostanju i zdravlju planete“, 28. 2. 2022, <https://klima101.rs/sesti-ipcc-izvestaj-drugi-deo/>, pristupljeno 12. 10. 2024.

50 Klaus Švab, „Četvrta industrijska revolucija“, <https://www.scribd.com/document/639347083/Klus-%C5%A0vab-%C4%8Cetvrta-industrijska-revolucija>, pristupljeno 10. 12. 2024.

51 Erik Rejnert, *Spontani haos* (Beograd: Čigoja štampa, 2010), 56.

52 Jozef Šumpeter, *Kapitalizam, socijalizam i demokratija* (Beograd: Kultura, 1960), 127–130.

53 Rejnert, *Spontani haos*, 200.

trolu nad finansijskim kapitalom, a da ponovo ne upadne-
mo u totalitarnu zamku.”⁵⁴ I Noam Čomski naglašava da
alternative kasnoj fazi kapitalizma: „...nije planska ekono-
mija kojom bi upravljala autoritarna država.”⁵⁵ Gidens takođe
ističe značaj uloge države u vezi s klimatskim promenama,
ali odbacuje zalaganja za povratak na dirigovano upravljanje
jer, po njemu, treba sačuvati prednosti koje regulisano trži-
šte obezbeđuje: „moraćemo voditi računa da se ne vratimo
na tradicionalni državni model ili da ne odbacimo koristi
koje nam mogu pružiti složeni tržišni mehanizmi.”⁵⁶

„Stvari za koje su nam govorili da su nemoguće mo-
raju već danas, odmah i sada da počnu da se događaju.”⁵⁷
– kategorična je Naomi Klajn. Upravo s obzirom na do-
minaciju globalnih sila, ujedno i najvećih zagađivača pla-
nete, iz globalne krize mogu nas izvući samo radiklane
transformacije u privredi i državi, odnosno promene naše
težno-ekonomske paradigme. Kolektivna društvena akcija
neslućenih istorijskih razmera poput *Nju dila* ili *Maršalovog
plana*, izgradiće globalno društvo koje više neće ugrožavati
opstanak ljudske vrste, odnosno, štetiti globalnom ekosi-
stemu.⁵⁸ Novi *Zeleni Nju dil* državnog intervencionizma
omogućiće prevratnički ekonomsko-socijalni ambijent ne-
ophodan razvoju zelene ekonomije, tj. transformaciju kako
nacionalnih, tako i globalnih ekonomija.

Suočeni sa izborom za ili protiv pravednije budućnosti,
potreban nam je novi *Zeleni nju dil* koji će okupiti učesni-
ke javnog, privatnog i civilnog sektora i usmeriti ih prema
dugoročnim rezultatima i javnom interesu kao stožeru
delovanja. Međutim, da li je izbor zapravo iluzija, kako to
kaže Meroving, stvorena između onih koji imaju i onih koji
nemaju moć?

„Choice is an illusion created between those with power
and those without.”⁵⁹

Meroving, *The Matrix Reloaded*

Da li kapitalizam ima alternativu

U današnjem tehnološkom dobu najvažnije nam je
da iz svega izvučemo najveću moguću korist. Da li onda,
pita se Slavoj Žižek: „...čitava poenta štedljivog korišćenja
resursa, recikliranja i tako dalje leži u maksimizaciji isko-
rišćenosti. Krajnji proizvodi kapitalizma su gomile smeća
– beskorisni kompjuteri, automobili, televizori, video-re-
korderi ili stotine aviona koji su svoje večno konačište
našli u pustinji Mohave. Ideja totalne reciklaže (u kojoj se
i poslednji ostatak ponovo koristi) predstavlja ultimativni
kapitalistički san, čak i – ili posebno – kada se prikazuje
kao sredstvo za očuvanje prirodne ravnoteže Zemlje. Još
jedno svedočanstvo sposobnosti kapitalizma da preuzme
ideologije koje mu se naizgled protive.”⁶⁰

Poput Žižeka, skeptičan je i Marv Voterston koji uviđa
da osnovne probleme, koji leže u srži kapitalizma, može-
mo prevideti zato što smatramo da je tehnološka popravka
globalnih klimatskih promena tu negde odmah iza ugla:
„Ona od nas ne traži velike promene status quoa, ako
uopšte i traži.”⁶¹ Ako su vođene maksimizacijom profita,
nije ni verovatno da će tehnološke inovacije voditi reše-
nju klimatske krize, niti je to poziv za temeljnu promenu
dominantnog socio-ekonomskog poretka i promenu na-
čina na koji živimo. Mi zapravo nastavljamo po starom uz
benigniji pristup.

U svojoj temeljnoj dijagnozi vremena u kojem živimo,
Žižek tvrdi da današnja globalna kriza nije u osnovi eko-
nomska. Reč je o ideološkoj krizi koja je danas izuzetno
snažna: „Ideologija je na delu u našoj svakodnevnoj per-
cepciji kad ne možemo ni da zamislimo promenu. I mislim
da naš prvi zadatak nije da predložimo obrasce šta treba
da se radi, već samo da otvorimo prostor za alternativno
razmišljanje. Znae to nije tako lako kao što se čini. Često
kada mislimo da imamo alternative, i dalje ostajemo u
okviru hegemonijske ideologije. Razmišljati o pravoj al-

54 Slavoj Žižek, „Alternativa kapitalizmu“, Pešcanik.net, <https://pescanik.net/alternativa-kapitalizmu/>, pristupljeno 12. 12. 2024.

55 Čomski i Voterston, Nav. delo, 168.

56 Entoni Gidens, već navedeno, 174.

57 Naomi Klajn, „Ostala su nam samo radikalna rešenja“, *Novi standard*, 16. 2. 2015, <https://standard.rs/2015/02/16/naomi-klajn-ostala-su-nam-samo-radikalna-resenja/>, pristupljeno 12. 12. 2024.

58 Naomi Klajn, „Klimatsko varvarstvo“, Pešcanik.net, <https://pescanik.net/klimatsko-varvarstvo/>, pristupljeno 10. 12. 2024.

59 „Izbor je iluzija stvorena između ovih koji moć imaju i onih koji je nemaju.“

60 Slavoj Žižek, „Svi smo mi biomasa“, Pešcanik.net, <https://pescanik.net/svi-smo-mi-biomasa/>, pristupljeno 12. 12. 2024.

61 Čomski i Marv Voterston, Nav. delo, 188.

ternativi je vrlo teško. Ali, istovremeno je moguće.”⁶²

Alen Badju (Alain Badiou) smatra da globalna pobjeda kapitalizma vodi potpunom iskorenjivanju ideje drugog mogućeg puta. Neoliberalni zastupnici dominantnog status quo-a imaju za cilj iskorenjivanje systemske, globalne alternative kapitalizmu, koje dovodi do suštinske dezorijentisanosti globalnog društva. Tako da, povodom pitanja budućnosti čovečanstva, ne postoje više dve sukobljene ideje, već postoji samo jedna ona liberalna: „A ova jedinstvenost je ključna tačka subjektivnog trijumfa kapitalizma.”⁶³ Međutim, i pored svega Badju, traga za politikom koja bi bila alternativa i to na globalnom planu, hegemonističkom kapitalizmu. Neophodan je: „...rad mišljenja...”⁶⁴ jer postoje intelektualci, mladi i nomadski proletarijat koji: „...su za ovu novu misao, koji je stvaraju ili pokušavaju da je stvore.”⁶⁵ Neophodno je uspostaviti novu politiku, globalnu strategiju koja će suštinski dezorijentisano čovečanstvo izvući iz *trijumfalnog zla*.

Ali neophodno je, pre svega, načiniti izbor.

„Choice. The problem is choice.”⁶⁶

Neo (The Matrix Reloaded)

Literatura i izvori:

Arent, Hana. *Izvori totalitarizma*. Beograd: Fond za otvoreno društvo, 1998.

B92. „Istorijski sporazum: Kraj ere fosilnih goriva“. 12. 12. 2015. https://www.b92.net/o/info/vesti/index?nav_id=1073859. pristupljeno 10. 11. 2024.

Badju, Alen. *Naša nevolja dolazi izdaleka – naše zlo dopire nadaleko*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2016.

Berd, S. Dž. „Kako tumačiti sat koji otkucava vreme do 'sudnjeg dana'“. BBC News na srpskom. <https://www.bbc.com/serbian/cyr/svet-63152349>. Pristupljeno 23. 12. 2024.

Bodrijar, Žan. *Potrošačko društvo*. Beograd: Darma, 2023.

Bodrijar, Žan. „Rat u zalivu se nije dogodio“. U *Evropski diskurs rata*: Zbornik radova, br. 1–2. Beograd: Beogradski krug, 1995.

Bostrom, Nik i Milan M. Ćirković. *Rizici globalnih katastrofa*. Smederevo: Heliks, 2011.

Čang, Ha Džun. *23 stvari koje vam ne kažu o kapitalizmu*. Be-

ograd: Mali vrt, 2013.

Čomski, Noam i Marv Voterston. *Posledice kapitalizma*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2022.

Čomski, Noam. „Intervju“. Peščanik.rs. <https://pescanik.net/author/noam-comski/>. Pristupljeno 5. 11. 2024.

Čomski, Noam. „Pre nego što bude prekasno“. Peščanik.net. <https://pescanik.net/pre-nego-sto-bude-prekasno/>. pristupljeno 1. 10. 2024.

Gidens, Entoni. *Klimatske promene i politika*. Beograd: Clio, 2010.

Glas Amerike. „Sat sudnjeg dana pomenen ka ponoći“. 26. januar 2017. <https://www.glasamerike.net/a/sat-sudnjeg-dana-pomenen-ka-ponoci/3694264.html>. Pristupljeno 10. 11. 2024.

Hoking, Stiven. „Hokingova poslednja upozorenja čovečanstvu“. RTV. https://www.rtv.rs/sr_lat/zivot/nauka-i-tehnologija/hokingova-poslednja-upozorenja-covecanstvu_901204.html. Pristupljeno 12. 12. 2024.

Horkheimer, Max i Theodor Adorno. *Dijalektika prosvetiteljstva*. Sarajevo: Logos, 1989.

Klajn, Naomi. „Hilari Klinton i klimatske promene“. Peščanik.net. <https://pescanik.net/hilari-klinton-i-klimatske-promene/>. Pristupljeno 13. 10. 2024.

Klajn, Naomi. „Klimatsko varvarstvo“. Peščanik.net. <https://pescanik.net/klimatsko-varvarstvo/>. Pristupljeno 10. 12. 2024.

Klajn, Naomi. „Na putanji sudara“. Biznis & Finansije. <https://bif.rs/2014/10/naomi-klajn-na-putanji-sudara/>. Pristupljeno 11. 12. 2024.

Klajn, Naomi. „Ostala su nam samo radikalna rešenja“. *Novi standard*, 16. 2. 2015. <https://standard.rs/2015/02/16/naomi-klajn-ostala-su-nam-samo-radikalna-resenja/>. Pristupljeno 12. 12. 2024.

Klajn, Naomi. „Pet ključnih pitanja za levicu“. Peščanik.net. <https://pescanik.net/pet-kljucnih-lekcija-za-levicu/>. Pristupljeno 3. 1. 2024.

Klajn, Naomi. *Svet u plamenu*. Beograd: FMK, 2022.

Klima 101. „Da li se klima menjala i ranije i koji su razlozi za to?“ 3. 7. 2019. <https://klima101.rs/da-li-se-klima-menjala-ranije-milutin-milankovic/>. Pristupljeno 23. 12. 2024.

Klima 101. „Novi izveštaj IPCC-a upozorava: Klimatske promene su pretnja našem blagostanju i zdravlju planete“. 28. 2. 2022. <https://klima101.rs/sesti-ipcc-izvestaj-drugi-deo/>. Pristupljeno 12. 10. 2024.

Klima 101. „Zdravstveni benefiti borbe protiv klimatskih pro-

62 Žižek, „Alternativa kapitalizmu“.

63 Alen Badju, *Naša nevolja dolazi izdaleka – naše zlo dopire nadaleko* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2016), 26.

64 Ibid., 68.

65 Ibid., 67.

66 „Izbor. Problem je u izboru.“

- mena mogli bi da sačuvaju milione života“. <https://klima101.rs/zdravlje-klimatske-promene-pariski-sporazum/>. Pristupljeno 11. 11. 2024.
- Куиггин, Дж. *Зомби Економика*. Москва, 2016.
- Malm, Andreas. *Korona, klima, kapitalizam*. Beograd: FMK, 2022.
- Marks, Karl. *Kapital*. U Karl Marks Fridrih Engels *Dela*, 21. tom. Beograd: Prosveta, 1978.
- Rejnert, Erik. *Spontani haos*. Beograd: Čigoja štampa, 2010.
- Smit, Adam. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Beograd: Kultura, 1970.
- Stiglic, Džozef. *Globalizacija i njene protivrečnosti: antiglobalizacija u Trampovoj eri*. Beograd: Mibabooks, 2014.
- Šumpeter, Jozef. *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*. Beograd: Kultura, 1960.
- Švab, Klaus. „Četvrta industrijska revolucija“. <https://www.scribd.com/document/639347083/Klus-%C5%A0vab-%C4%8Cetvrta-industrijska-revolucija>. Pristupljeno 10. 12. 2024.
- Žižek, Slavoj. „Alternativa kapitalizmu“. Peščanik.net. <https://pescanik.net/alternativa-kapitalizmu/>. Pristupljeno 12. 12. 2024.
- Žižek, Slavoj. *Kao lopov u sred bela dana*. Beograd: Laguna, 2019.
- Žižek, Slavoj. „Svi smo mi biomasa“. Peščanik.net. <https://pescanik.net/svi-smo-mi-biomasa/>. Pristupljeno 12. 12. 2024.

DOES CAPITALISM HAVE AN ALTERNATIVE?

Edi Daruši

Zrenjanin Grammar School, Zrenjanin, Serbia
edidarusi@gmail.com

This paper highlights that the causes of the climate chaos we have entered lie in the capitalist imperative of accumulation and the decades-long shift towards the ideology of the free market. Thus, thinking about the causes of the climate crisis points to the neoliberal model of capitalism—specifically, a model of unlimited consumption and the depletion of environmental resources. Reminding us of Karl Marx's idea of the primitive accumulation of capital, Andreas Malm emphasizes the well-known fact that capital, through its growth, merely expands its flow. The greater the number of biophysical resources that can be converted into products and sold, the greater the profit; with higher profits, even more resources can be acquired, creating a continuous cycle. Further global warming will not cease due to spontaneous disruptions in demand for goods and services, nor will “rational” individuals suddenly and voluntarily abandon their consumer habits. To prevent the deepening of the climate catastrophe, an alternative economic plan is necessary at both the national and global levels, alongside coordinated action by major powers—that is, state interventionism as an alternative to the deregulated market of neoliberal capitalism. This alternative economic model would initiate an unprecedented transfer of financing and technology. Scientific and technological progress would serve sustainable development, accompanied by a transformation of the techno-economic paradigm that reshapes value systems across all spheres of the economy, state, and society. This evolutionary process was termed “creative destruction” by economist Joseph Schumpeter, in which old values, knowledge, and capital are destroyed, while only knowledge linked to innovation survives and increases in value. Entrepreneurship, new technology, and a strong state—these are the key concepts for a new model of sustainable growth. However, as Slavoj Žižek warns, the demand for resource efficiency and recycling still fundamentally aligns with the maximization of exploitation, which serves as further evidence of capitalism's ability to assimilate ideologies that seemingly oppose it. Nevertheless, despite this, Alain Badiou continues to seek a political alternative to hegemonic capitalism on a global scale. According to Badiou, what is necessary is “...the labor of thought...” because there are intellectuals, young people, and a nomadic proletariat who “...are in favor of this new thought, who are creating it or attempting to create it.”

Keywords: capitalism, neoliberalism, climate change, techno-economic paradigm, ideology, alternatives